

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ФАКУЛТЕТ "СОЦИАЛНИ, СТОПАНСКИ И
КОМПЮТЪРНИ НАУКИ"
КАТЕДРА “ПСИХОЛОГИЯ”**

МАЛКА МИЛЕР

**ПСИХОДРАМАТИЧНИЯТ ТЕРАПЕВТИЧЕН ЕФЕКТ НА
ДОБРИТЕ ДЕЯНИЯ ПО ВРЕМЕ НА ПАСХА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна
и научна степен „доктор“,
професионално направление
3.2. „Психология“,
докторска програма „Обща психология“

Научни ръководители:
доц. д-р Павлина Дамянова
доц. д-р Ивайло Лазаров

Варна, 2023

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ФАКУЛТЕТ "СОЦИАЛНИ, СТОПАНСКИ И
КОМПЮТЪРНИ НАУКИ"
КАТЕДРА “ПСИХОЛОГИЯ”**

МАЛКА МИЛЕР

**ПСИХОДРАМАТИЧНИЯТ ТЕРАПЕВТИЧЕН ЕФЕКТ НА
ДОБРИТЕ ДЕЯНИЯ ПО ВРЕМЕ НА ПАСХА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна
и научна степен „доктор“,
професионално направление 3.2. „Психология“,
докторска програма „Обща психология“

Научни ръководители:
доц. д-р Павлина Дамянова
доц. д-р Ивайло Лазаров

Рецензенти:
доц. д-р Ваня Христова
проф. д-р Минко Хаджийски

Варна, 2023

Дисертацията е структурирана в увод, четири глави и заключение и е с общ обем от 281 страници. Основният текст съдържа 1 фигура и 1 таблица. Списъкът на използваната литература включва общо 60 източника. Показалецът на имената в края на текста съдържа 18 основни имена, употребени в изложението и още 20 поясняващи термина, свързани с тях.

Дисертационният труд е обсъден от членовете на катедра „Психология“ и е насочен за защита пред научно жури.

Авторът на дисертационния труд е докторант на самостоятелна подготовка в катедра “Психология” по докторска програма „Обща психология“ при Юридически факултет на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”.

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на открито заседание на научното жури на 30.11.2023 г. от 10:00 ч. в заседателната зала на Ректората на ВСУ “Черноризец Храбър”.

Материалите по защитата са достъпни в кабинет 204 във ВСУ „Черноризец Храбър“ и на сайта www.vfu.bg, раздел „Докторанти“.

I. Общо описание на дисертацията

1. Изследователско намерение на дисертацията

Настоящото изследване проследява съществуването на психодраматични елементи в еврейските празнични ритуали. Подобни елементи не са произволни, а по-скоро структурирани в обичаи и традиции, с цели, паралелни на психодраматични терапевтични цели. Изследователската хипотеза, с която авторът подхожда към изследването е, че съществува действително терапевтично влияние върху обредните действия и празничните обичаи.

Намерението на изследването е да проследи тези терапевтични цели в херменевтичните източници, Мидраш и традиции, които датират от близо 2000 години в еврейския свят.

Прегледани и сравнени са въпросните източници с психодраматичната теоретична литература на Морено, негови последователи и разработчици на този терапевтичен метод. Като допълнение са адресирани психологическите теории, изследващи терапевтичното влияние на церемониите, митовете и символите.

Това е по същество теоретично изследване, базиращо своите изводи на литературно достояние, целящо разбиране на религиозната концепция в терапевтичния контекст. Също така, в структурата на дисертационния труд са вплетени бележки от събитията в семейството на автора, с намерението да се изследва терапевтичното намерение, скрито зад действията, и възможностите то да бъде имплементирано в човешкия опит.

2. Уникалност на изследването

Тази тема касае област, която никога преди не е била изследвана в психодрамата. Темата представя опит за комбиниране на области, които досега са били непознати една на друга. В настоящия труд се развива нова концепция в областта на терапията, като цяло, а в частност – на еврейската психодрама.

3. Обект и предмет на изследването

Обект на изследване са позициите на еврейските изследователи, според изучаваните текстове от древните поколения до нашето. Предмет на изследване са членове на авторовото семейство, които преживяват психодрамата в нощта на Седера, реагират на нея по увлекателни начини, включително и авторът, като субективен изследовател, анализиращ текстовете през неговата собствена гледна точка и разбиране.

4. Изследователски проблем

Формулираните като тематичен проблем изследователски въпроси са:

Какви са позициите на еврейските изследователи по отношение на умствения и психологически процес, през който могат да преминат участниците в пасхалния Седер, четейки Хагадата, и изпълнявайки добрите дела и обичаите на тази нощ?

От друга страна, Джейкъб Леви Морено – основателят на метода на психодраматичната терапия, е евреин. Възможно ли е еврейските корени да са послужили като извор, от който Морено е черпил част от своя терапевтичен светоглед?

В настоящото изследване проблемният фокус пада върху ритуалите на Пасхата, които включват текста на Хагадата, прочетен в нощта на Седер, а също и върху изобиλιето от ритуали и действия, извършвани преди и по време на самия празник.

Изследват се целта на действията, посланията на сюжета и психологическите въздействия върху участниците в церемонията. В този контекст се анализират ролите на участниците и тяхната функция в терапевтичния процес.

5. Цел и задачи на изследването

Целта на изследването е да се установи терапевтичният, психотерапевтичният и психодраматичният ефект в празничните обичаи, с акцент върху Пасхата. Във връзка с тази генерална цел, задачите са следните: 1) Да се предположи и обоснове възможност, според която има естествен, терапевтичен процес в семейство, което спазва ритуалите на празниците, според писмените правила на Тора, както и според устния закон. 2) Да се определи как семейният кръг е организиран в терапевтичния процес, без изричното участие на терапевт (в качеството му на ръководител на това движение) и кой в този кръг служи като заместител (ако има такъв) на ролята на терапевта. 3) Да се проучи кои терапевтични послания са в основата на традиционните действия и кои източници на сила, мощ и подкрепа, осигурява чрез тези действия Тора на Израел.

6. Хипотеза на изследването

Според издигнатата изследователска хипотеза, в еврейската мисъл, въз основа на фрази от психологическата литература, които са паралелни на такива, които се срещат в богословската литература, е налице съответствие, от една страна, между термините на психодраматичната психологическа теория и концептуализацията на практическите заповеди като цяло, и тези на Пасхата в частност. В тези фрази се откроява думата „сякаш“. В настоящото изследване се спираме на този термин надълго и нашироко – както в психологическия и психодраматичен литературен преглед, така и в интерпретационния анализ на

пасхалната Хагада и практиките на пасхалния Седер. Освен това можем да заключим, че опитът от участие в група за психодраматична терапия по принцип наподобява опита от участието в Пасхалния Седер, съобразно няколко посочени начина. Позволяваме си да опишем този вид опит в рамките на проучването, в неговия съответен контекст.

Настоящата хипотеза е формулирана на базата на задълбочено аналитично разглеждане от автора на две нива на психодраматичния процес: лингвистично и експериментално.

7. Методология и инструментариум на изследването

7.1. Особенности на методологията

Методологията на изследване е качествена, в съответствие с теоретичния и херменевтичен (т.е. интерпретативен) метод. Това означава, че изследването е теоретично и интерпретативно, и към него се прилага конструктивистки подход (за разлика от позитивистичния). Затова, не са извършвани статистически анализи, нито обработвани количествени числени данни.

Това означава също, че теорията сама чрез себе си представлява данните на изследването. Чрез разглеждане на теоретичната литература, се свързват съответните концепции, които биха послужили в процеса на изследване. Първоначално се разглеждат писанията и се представят във вида, в който са, а след това се сравняват, посочват се връзки или противоречия, завършва се с формулировка на конкретните изводи.

Подхождайки към четенето на литература чрез качествения херменевтичен подход, авторът се позовава на писмения текст като представящ външния свят, отворен за анотации и прозрения. Това означава, че текстовете са интерпретирани от автора и действат като жив фактор, спрямо който той води диалог. За да се разграничи

от тълкуването на текстове – внимавайки да не добави нищо към него – авторът изяснява текста, наблягайки на вътрешните отношения в него, на контекста и т.н. Така се цели идентифициране на смисловото му ядро. Известно е, че в текстовете като цяло, и особено в тези на Мидраш (хомилетично тълкуване), в коментари и легенди трябва да се търси нещо, което не се улавя на първо четене. Еврейските мъдреци са били педантични в представянето на своите идеи по такъв начин, че да могат да бъдат разбирани съобразно различни контексти и в различна дълбочина. Ето защо основното ни предположение е, че в текста има нещо скрито, което може да бъде разкрито.

7.2. Разглеждане на Хагада в терапевтичен контекст и с психодраматично внушение

Пасхалната Хагада разказва история, която се разглежда в терапевтичен контекст и с психодраматично внушение. „Връзката между живота и разказа съставлява херменевтичен кръг: разказът се основава на ранно разбиране на живота и го променя към по-развито и цялостно схващане“ (Widdershoven. 1993, с. 5)

Тоест разказите и текстовете ни казват нещо за смисъла на живота и дори повече от това. Чрез тях израстваме и достигаме до по-дълбоко разбиране на нашата същност. Това е гледната точка на качествената (конструктивистка) парадигма, според която се води настоящото изследване.

По отношение на конкретния предмет на изследване, според правилата на качественото провеждане, се прави съпоставка между психодраматичния светоглед, сърфирането в терапевтичния, символичен, ритуален мироглед, и навлизането в еврейския светоглед.

7.3. Пригодност на метода

Този метод е най-подходящ за провеждане на настоящото изследване, разглеждащо светогледа въз основа на еврейския религиозен закон и обичаите по време на израелските празници. Настоявайки да бъдат локализирани терапевтичните и психодраматични цели, които се крият зад ритуалните действия, е нужно внимателно да се проучат писмените коментари, които се отнасят до причините за добрите дела и тяхната цел, съобразно психичен аспект. По същия начин се търси обосновката на психодраматичния метод, както е формиран и развит от Морено, след като неговите ученици продължават да се увеличават. Преминаването между паралелни концепции, през различни теории, е възможно чрез литературно сравнение.

В допълнение, това изследване се отнася исторически до времената включително преди християнската ера. Единственият начин да се срещнем с теми, хора и мисловни форми от този период, е като представим документиран писмени текстове и ги анализираме.

8. Ограничения и насоки за бъдещи приложения на изследването

В контекста на качествените изследвания, можем да формулираме ограниченията в теоретичните изследвания, които разчитат на писмен материал, без възможността да се задават въпроси на автора и да се противопоставят различни интерпретации на неговите първоначални намерения. Разбира се, това се отнася до ограниченията, които са присъщи на тази форма на изследване. По този начин херменевтичното изследване е субективно по природа. Фактът, че авторът е този, който се стреми да тълкува писанията, поставя неговата личност, възгледи и наклонности – по отношение на идеи и емоции – като допълнение на текста и извличане на конкретни изводи от него. Въпреки това, осъзнавайки посочените ограничения, е структуриран процесът на анализ и интерпретация,

според ясни критерии и в рамките на подходяща рамка, която може да бъде изследвана и оценявана.

В бъдеще авторът се надява да преподава това, което е открил на страниците на разработената дисертация, в университети, колежи за учители, както и пред групи от терапевти, които желаят да поддържат пряка връзка между инструментите и съдържанието. Без съмнение ще се използват теоретичните открития в практиката, като терапевтичен инструмент в професионална дейност на автора.

II. Обем и структура на дисертацията

Тази дисертация е с обем от 278 с. компютърен набор. Структурата ѝ включва: увод, четири глави, заключение, библиография, показалец на основните имена и термини. След увода и въвеждащите първи две глави, се разгръща основната психодраматична теория, нейните части и концепции, като доказателствена инфраструктура към паралелите, открити в текстовете на еврейските тълкуватели. Частта за психодрамата включва подходящи теории, дискутиращи терапевтичните аспекти на символите и церемониите.

УВОД

Предговор

- 1.1 Лична връзка
- 1.2 Обосновка на изследването

Глава I. Методология.

Глава II. Теоретична постановка на проблема.

- 2.1 Психодрама

- 2.1.1 Определение и запознаване
- 2.1.2 Морено – основател на метода
- 2.1.3 Основни части на психодрамата
- 2.1.4 Основни понятия в психодрамата
- 2.1.5 Техники в психодрамата

Добавени са и съответните теории, занимаващи се с терапевтичните аспекти на церемониите и символите.

2.2 Терапевтична стойност на ритуали, истории и
СИМВОЛИ

- 2.2.1 Ритуали
- 2.2.2 Истории и митове
- 2.2.3 Символи
- 2.3 Добрите дела в Юдаизма
- 2.3.1 Добрите дела като символи
- 2.3.2 Годишният кръг
- 2.3.3 Празникът Пасха

След като поставим теоретичната и психологическата основа, я срещаме с еврейските източници, посветени на с ноцта на Седер, и достигаме до същината на настоящото изследване.

Глава III. Психодраматични елементи в празника Пасха

- 3.1 Въведение
- 3.1.1 Сърцата се стремят към действия

3.1.2 Оста на времето

3.1.3 Нощта на Седер

3.1.4 Хагадата на Песах

3.2 Основа на изследването: сравнения и доказателства

Тук проучваме етап след етап събитията от нощта на Седер, според Хагада, сравняваме текстовете и ритуалите с психодраматичните теории, теория на ролите, игрова терапия, доказвайки връзката между концепции, действия и психологически цели.

3.2.1 Проверка на „Хамец“ (храна с квас)

3.2.2 Изгарянето на „Хамец“

3.2.3 Купата

3.2.4 „Магид“ – разказване на глас историята на Хагадата

3.2.5 „Ма Нишана“ – четирите въпроса

3.2.6 Четиримата синове

3.2.7 И ще изкажем на глас ....

3.2.8 Божиите знаци

3.2.9 Десетте чуми

3.2.10 Всяко поколение

3.2.11 Следователно това е наш дълг ....

Глава IV. Дискусия и изводи

4.1 Лечебно действие на предписанията на Пасхата

4.2 Роля на водача-терапевт

Резюме

Библиография

Приложение – подробности за всички равини и еврейски философи, споменати в изследването.

III. Резюме на дисертацията

В *Увода* са представени актуалността, мотивите за изследване, обектът, предметът, тезата, аргументът, целта и задачите на дисертационното изследване.

Глава I е общотеоретично въвеждаща и обосновава методологията на изследването. Методологията на изследване е качествена. Обосновано е защо едно качествено изследване се провежда в съответствие с теоретичния и херменевтичен (т.е. интерпретативен) метод. Тоест: изследването е теоретично и интерпретативно и към него е подхотено с конструктивистки методи (за разлика от позитивистичния подход). Затова, естествено, не се използват статистически анализи, нито количествени числени данни. Това означава още, че теорията сама по себе си представлява данните от изследването. Чрез разглеждане на теоретичната литература се съотнасяме към съответните концепции, които авторът преценява, че могат да му послужат в процеса на изследване. Като начало се разглеждат писанията и се представят в оригинал, след това биват сравнявани, посочвайки връзки и противоречия и накрая се правят изводи въз основа на анализиранието.

Тъй като към четенето на литература се подхожда посредством качествения (херменевтичен) метод, е налице позоваване на писмения текст като представящ външния свят, като по този начин текстът е отворен за анотации и прозрения за света. Това означава, че текстовете се интерпретират автентично авторски и действат като жив фактор, спрямо който авторът диалогизира. За да се разграничи от тълкуването на текстове – внимавайки да не добавя нищо към него – авторът се опитва да изясни текста, наблюдайки на вътрешните отношения в него и на самия него, на контекста и т.н. Така бива идентифицирано смисловото ядро на текста. Известно е, че в текста като цяло и особено в текстовете на Мидраш (хомилетично тълкуване), сред анотации и легенди трябва да се търси нещо, което не се улавя от окото на първо четене. Еврейските мъдrecи принципно са педантични в представянето на своите идеи по такъв начин, така че те да могат да бъдат разбрани чрез скрити послания зад видимите. Ето защо основното предположение е, че в текста има нещо скрито, което авторът-изследовател и тълкувател има способността да разкрие.

Посоченият методологичен инструментариум е приет за най-подходящ относно предмета на изследването, разглеждащо светогледа на основата на еврейския религиозен закон и обичаите на израелските празници. Тъй като авторът се стреми да локализира евентуалните терапевтични и психодраматични намерения, които се крият зад ритуалните действия, той си поставя задачата внимателно да проучи писмените свидетелства, които се отнасят до причините за добрите дела и тяхната цел именно през психичен аспект. По същия начин се търси обосновката на психодраматичния метод, както е формиран и развит от Морено, отчитайки опита и постиженията на неговите последователи. Преминаването между паралелни концепции чрез различни теории се постига чрез сравнение на литературни източници.

Доколкото изследването се съотнася с източници, датирани още преди християнската ера, то залага на конкретен анализ на текстове и документи, които си остават максимално автентични в разбирането им и не изискват усредняващо отношение.

Глава II е също въвеждаща и конкретизира общата теоретична постановка на проблема. Тази дисертация всъщност е литературно пътешествие, търсещо среща между световите, намиращо точката на контакт и обхвата на връзката между тях. В главата е направен теоретичен преглед, основно въведение в психодрамата и нейните принципи, концепции, участниците и терапевтичните ѝ инструменти. Обърнато е внимание и на историческото развитие на този метод. От самото начало на цивилизацията хората се занимават с драматични импровизации. Така те представят своето ежедневие и темите, които ги вълнуват. Децата играят естествено импровизационни игри. Театърът, например, израства чрез ритуални церемонии, в които хората дават драматичен израз на конфликти, които вярват, че се случват между силите на природата или измежду тях самите. Следователно не е изненадващо, че тези техники са били възприети с течение на времето в рамките на терапевтични и психотерапевтични процеси.

Пасхалната Хагада разказва история, която си разглежда в терапевтичен контекст и с психодраматично внушение, доколкото „връзката между живота и разказа съставлява херменевтичен кръг: разказът се основава на ранно разбиране на живота и го променя към по-развито и цялостно разбиране“ (Widdershoven. 1993. P. 5). Съобразно конкретния предмет на предложеното изследване, прилагайки правилата на качествено ориентираната методология, в дисертацията се съчетават психодраматичният светоглед и сърфирането в терапевтичния, символичен и ритуален светоглед и взаимодействието между тях подпомага навлизането в еврейския светоглед.

1. Теоретици на психодрамата:

Джейкъб Леви Морено (1889-1974) е пионерът, който прилага тези драматични елементи в терапевтичния метод, който нарича психодрама.

Келерман (1996) твърди, че психодрамата всъщност се основава на предположението, че хората са ролеви играчи, които преминават през различни етапи от живота си. Той добавя, че в Психодрамата участниците са призовани да преиграят смислени преживявания, да представят своя субективен свят с помощта на групата. Всеки аспект в живота може да бъде изследван по този начин: събития, мисли, сънища и т.н. Психодрамите се различават, както са различни и хората. Той обаче посочва също, че въпреки тези различия всички психодрами споделят един общ елемент, който ги превръща в терапевтични: това е представянето на личната истина в защитения свят на измислиците, като начин за овладяване и заместващо справяне със стресиращи житейски събития по креативен и адаптивен начин. (Kellerman, 1996, p. 12)

Ето какво пише Дейтън (1994) за психодрамата: Психодрамата е метод на лечение, който следва хората в тяхната вътрешна реалност, позволявайки им да я опишат и да работят с нея така, както я виждат. Чрез драматично действие психодраматистът изважда отдавна заровени ситуации на повърхността, за да облекчи емоционалния натиск, създава „задържаща“ среда чрез споделяне, подкрепа и приемане, като след това позволява на естествените лечебни сили на психиката и емоционалното его да продължат да работят.

Арци (1991) пише, че методът на психодраматичната терапия предполага, че пациентът трябва да „прави“ (действа), вместо да „говори за“.

Нахарин (1985) се позовава на специфичните качества на драматичното действие. Психодрамата води участниците към голяма активност, благодарение на своята природа на преживяване. Успява да накара човек да действа, едновременно чрез познание, активности и емоционално изразяване. „Подобно едновременно преживяване осигурява интензивна работа на пациента и по-голям шанс за предизвикване на спонтанност и освобождаване от психическо напрежение или ненужна защита, като отваря път за катарзис“ (с. 21).

По този въпрос Дейтън (1994) казва, че психодрамата е терапевтичен метод, който съчетава различни подходи: когнитивен, емоционален и бихейвиористичен, поради което предоставя възможност за интеграция между тези три елемента на „аз-а“. Тя извежда следната идея за съществуването на три роли в човешкото същество: режисьорът (който дава указания за действието); наблюдателят (наблюдаващ случващото се) и актьорът (който е активен). Психодрамата предлага сцена, в която всички тези роли могат да бъдат изразени.

2. Морено – основател на метода психодрама

Джейкъб Леви Морено е роден през 1889 г. в Букурещ, Румъния. Той се премества със семейството си във Виена, където получава лекарски права през 1917 г. Първоначално работи като лекар със специален интерес към емоционалните и социални взаимоотношения на хората. През 1921 г. (която Морено документира като начало на психодрамата) той разработва проект, който нарича „Театър на спонтанността“. Неговият интерес се развива по отношение на използването на драмата и социалните взаимодействия като метод за психотерапия. Всъщност Морено е първият, който посочва огромната терапевтична сила в реконструкцията (възстановката) на действието, преобръщането на ролите и ролевата игра, значението, психодрамата.

3. Участници в психодрамата

В текста са посочени петимата основни участници в една психодраматична среща: модераторът, главният герой, помощното его, публиката и сцената. Друга важна роля в психодраматичната терапия е двойникът. Също така се обясняват психодраматичните елементи като: възстановка чрез действие, ролева игра, обръщане на ролите, празен стол, излишна реалност и др.

4. Ключови понятия в психодрамата

Развиват се основните принципи, стоящи в основата на психодраматичното възприятие като спонтанност, креативност, душевност в действие, динамика на ролите между мен и обществото, социометрия, тук и сега, и срещата.

Концепцията „като че ли“ е централна в изследването, тъй като авторът я съпоставя със „сякаш“ от Пасхалната Хагада.

В допълнение се представят ролевата теория и терапевтичната игра, които подкрепят принципите на психодрамата и са свързани със събитията от вечерта на Седера.

В прегледа на теориите се включва и терапевтичната стойност на церемониалните действия, истории и символи, разглеждани успоредно с подхода на юдаизма към тях.

5. Значение на Пасхата

Разгледано е значението на Пасха, нейният произход и контекст, мястото ѝ сред еврейските празници, нейната важност и уникалност. Отбелязва се, че само 2 празника се спазват от 90% от хората, които се идентифицират като евреи, дори и тези, които твърдят, че не са религиозни: Йом Кипур и Пасха. Специално внимание се обръща на текста на Хагадата, който формира програмата на Седер вечерта.

6. Етапи на празника Пасха

Дисертацията следва етап по етап целия процес. Например: (* хамец = "храна с квас" всяка храна, направена от едно от петте зърна, като пшеница, която включва вода и отнема повече от 18 минути, за да се направи). Започваме с Бдикат Хамец, който се прави в нощта преди вечерта на Седер, а изгарянето на Хамеца се извършва сутринта преди голямата нощ. Обичаят е да се затъмни цялата къща, след което се носи свещ, оглежда се цялата къща (дори в пукнатините и дупките) дали няма оставен или забравен някой Хамец. На следващата сутрин се изгарят парчетата, които са намерени. Изводът от сравнението е, че има действие с ясен терапевтичен ефект. Хамецът представлява нашето его, надуто прекомерно, което не ни служи в живота. В действие, паралелно на психодраматична терапия, се извършва процес на почистване и пречистване, във външната и вътрешна къща – човешката душа.

7. Историята на Хагада

Написаната и подвързана Хагада на Песакх заема централно място в нощта Седер повече от хиляда години. Тя включва текста, който се чете и пее в допълнение към инструкциите за самия процес на ритуала. Хагадата не е написана от един човек или в определено време. Тя е връзка от сегменти от различни периоди: библейски стихове, елементи от устния еврейски закон, омилетични тълкувания, а също и литургии от Средновековието. Думата "Haggadah" произлиза от глагола "Lehagid" (на иврит = казвам) и нейният произход можем да открием в библейския ред: „и ще разкажеш на детето си в този ден...“ (Изход 13, стих 8). Основната целева аудитория при четенето на Хагада е по-младото поколение – синовете и дъщерите. Трябва да им се разкаже историята на Изхода, за да я знаят и да я разказват на следващите поколения: историческият аспект се присъединява към образователния, като същевременно се набляга на семейния опит... Хагадата е най-

илюстрираната сред всички традиционни еврейски книги. Съществуват повече от 500 тълкувания на Хагада, като тя е отпечатана в хиляди екземпляра и е преведена на десетки езици.

Глава III е типично аналитична и е озаглавена „Психодраматични елементи в празника Пасха“. В нея са представени както следва:

1. Текстово сравнение между различните части на нощта Седер

В основата си изследването се занимава с текстово сравнение между различните части на нощта Седер, както бива представена в Пасхалната Хагада, и психологическите теории, по-специално основаващи се на психодраматични принципи, подобно на представените в предната глава на дисертацията.

2. Части на Хагадата и тяхната същност

Четенето на Хагадата е основната част от церемонията на вечерта Седер и съчетава елементи от четене, пеене и благословии, съчетани с празнична семейна вечеря, която включва изпиване на четири чаши вино. Първата част на Хагада се чете преди хранене, след това се произнася благодарта, четенето се възобновява и завършва. Хагадата включва въпроси, които се репрезентират чрез купата Седер, песни и Афикоман – с цел споделяне с децата, подтикване любопитството им и мотивация да останат будни, докато четенето приключи.

2.1. Четирите части на Хагадата

Хагадата има четири части, които традиционно са маркирани със знак за римуване.

(i) Кадеш Урчаз / Карпас, Яхац (ii) Магид (iii) Моци Маца/Марор, Корех/Шулчан Орех, Зафун, Барех (iv) Халел, Нирце.

(i) Кадеш Урчаз /Карпас: това е началната част на Хагадата, която включва Кидуш (благословия на виното), измиване на ръцете (без благословия), ядене на Карпас и разчупване на Маца на две. По-голямата част се нарича „Афикоман“.

(ii) Магид: Това е централната част на Хагада, която започва на арамейски „На Lachma Anuа“ (Това е хлябът на скръбта), включва покана за всички нуждаещи се да се присъединят към празника. Тази част съдържа сегменти от Библията, устния еврейски закон и хомилетично тълкуване, касаещи историята на поробването в Египет, Изхода и религиозните закони на Пасхата. Тук Хагадата включва различни действия, насочени към актуализиране на четенето: вдигнете купата Седер, разкрийте трите Маца, налейте виното в чашите и го изпийте, като капете от виното и сочите към Зроа, Маца и Марор в Пасхална купа. Историята на Изхода в Хагада започва с клевета и завършва с възхвала: започва с описанието на израилтяните като роби в Египет „Ние бяхме роби на фараона в Египет“ и завършва с възхвала на Бог, който спаси израилтяните от робство и ги изведе от Египет.

(iii) Моци Маца/Марор, Корех/Шулчан Орех, Зафун, Барех: тази част от Хагадата включва измиване на ръцете, ядене на Маца и Марор (Харосет), произнасяйки съответните благословии, празник, последван от ядене на Афикоман (който бе скрито) и казвайки благодарат.

(iv) Халел, Нирце: тази част завършва с четенето на хвалебствените химни (които започват в края на Магид преди пиршеството). Нирце посочва края на Хагада и включва частта, наречена „завършване на Седера на Пасхата“, както и призива „Следващата година в построения Йерусалим“. След тях има древни литургии, които не са написани специално за Хагадата, но са били приложени към нея. Две от тях запечатват Хагадата: „Кой знае

един“ и „Хад Гадя“ (арамейски израз, означаващ „едно дете“) – те последни са добавени към Хагадата, вероятно в края на XVI век.

3. „Купата“

„Купата“ се поставя в центъра на масата Седер. Някъде има обичай да има купа за всеки от бащите в участващите семейства, а някъде е достатъчна една купа в центъра.

Купата Седер съдържа пет (или шест) компонента: яйце, Зроа, Марор, Харосет и Карпас – хрянът е шестият компонент и не е задължителен. Всеки един от компонентите в купата представя елемент от събитията, свързани с празника Пасха: Харосет – калта, която е била част от тежкия труд в Египет; Марор – горчивината в робството; Карпас – вид предястие, сервирано на вечерите на кралете, преди същинската вечеря – еврейската дума Карпас съдържа буквите на "тежък труд"; печено месо – пасхалната жертва; яйцето – жертвата на празника и хрянът – тежестта на робството.

3.1. Какво символизират съставките на купата?

Майкъл Кейгън (2005) прави прозрение за природата на човешкото същество, представено чрез знаците на купата и задава въпроса: „Какво символизират съставките в купата? Харосет – сладките хора; Марор – горчивите; Карпас – изпълнените с жизненост; Печеното месо – живелите и умрели преди нас, яйцето – неродените. Всички са поставени в една купа, тъй като заедно съставяме структурата на живота. В това прозрение чуваме ехо от четирите рода, както и от празника Сукот, когато завързваме заедно и разклащаме палмова клонка, цитронова върба и мирта – всеки един от тях символизира различен тип личност или различен аспект на егото“ (с. 35).

3.2. Психодраматичните аспекти, представени чрез купата

Това означава, че купата представя всички видове хора, призовава цялото разнообразие на масата на Седер, не само утвърждава, но и дава предимство за обединените различия. Също така засилва усещането за сигурност, произтичащо от дълбоката принадлежност, споделяна от хората, празнуващи заедно със семействата си, с техните корени и бъдеще.

Много пъти в психодрамата се използват обекти, представляващи идея, емоция, образ или дори вътрешното ни аз. Главният герой трябва да намери различните проявления на празнотата в стаята, следвайки само своите усещания и желания. И тук купата репрезентира тези различни елементи, но не самостоятелно, а представяйки ги в единна референтна рамка.

Както беше обяснено преди, семейството сяда около купата. Психодрамата се формира чрез възприемането на груповата терапия. Тази вечер групата е семейството.

4. Магид – разказване на глас историята на Хагадата

И така се стига до основната част на вечерта: разказването на историята „Изход“.

4.1. Бог е скрит в историите

Може да се каже, че Бог е скрит в историите – за сътворението, историята на Адам и Ева, за потопа и праотците; на диаспората на израилтяните, както и за тяхното спасение. Във всяка човешка история е скрит Бог, а и в други, които тепърва ще бъдат споделяни за всяко човешко същество – неговите опити, трудности и спасение.

В нощта на Седер се разказват истории = Магид. Разказва се историята на египетската диаспора и тази за спасението от Египет. Те представляват освен историите на цялото човечество, също и

специалните истории на всеки човек. Докато се разказват детайлите, човек трябва да се свърже с тях; да се пробуди с тяхна помощ; да види Божията намеса в собствения си живот.

Като се рецитира Хагадата, се съживяват историите – „само Бог може да съживи историята на нашето спасение“ (Start, 1999, с. 31).

4.2. Лечебното и успокояващо въздействие на историите

Тук се набляга на лечебното и успокояващо въздействие на историите, които се предават от едно поколение на друго, които се разказват отново и отново, за които разказването на нейните подробности е подбуждащо и важно за психиката. Може да напомня на снимките на племена, седнали около огъня, докато най-старата жена разказва историята си шепнешком и всички са хипнотизирани, слушайки я.

Дългът да се помни, както и самата история са основна част от Нощта на Седер. Да се завещават наследството и ценностите от миналото от едно поколение на друго.

Голдбъргър подчертава важността на историята, следваща написаната в Хагадата: „И всички, които разпространяват разказа за отпътуването от Египет, трябва да бъдат похвалени“. „Когато на човек се случи нещо драматично, той продължава да разказва за тази случка на всичките си приятели. Трябва да се прави същото и с историята „Изход“; всеки трябва да я почувства като лично събитие и да го разказва на „всяко следващо поколение“ (пак там, с. 31).

4.3. Споделяне на историите

В Пасхалния Седер личният и частен опит не са достатъчни. Седерът съдържа покана да споделим нашата история с други, да помогнем на всички, които седят около масата, да се отворят и да

преживеят същото нещо в собствения си живот. Тази нощ ни предлага всичко необходимо за да формираме многоизмерен спомен.

„В терапията историите служат като модел, върху който пациентът може да проектира живота си и да намери смисъл в тях. Най-силният механизъм, който ги управлява, вероятно е този на идентификация, чрез който пациентът се поставя на мястото на героите от историята, опитвайки се да имитира действията на главния герой. Ако историята се развие достатъчно, пациентът може да извърши проекция и да се идентифицира с нея, за да достигне до решението, което подходящо за неговите лични проблеми" (Daviyodi, 1999, с. 28).

4.4. Представяне на Магид

4.4.1. Възпроизвеждане на историята

След нарязването на централната Маца, минута преди да започне историята на Магид, се провежда древен обичай – кратко шоу, което илюстрира „Изхода“ за гостите. Развиват се всякакви представления в различните места на диаспората; тяхната дължина и комплексност варира между кратка демонстрация с едно изречение до заплетено представление с драма, болка и смях.

В семейството на автора децата подготвят различно представление за всяка Пасха. Не показват какво са подготвили предварително за да има елемент на изненада. Правят съчетания между историята и познатото, чрез взаимоотношенията в живота си, като резултатът винаги е завладяващ и трогателен. Понякога се интервюират "образите" след представлението, правят двойници и размяна на ролите, както в психодраматичната група.

4.4.2. Значението на играта в терапевтичното пространство

Уиникът и Кохут, поотделно представят важността на играта в терапевтичното пространство. Всеки установява значението на използването на психодраматични техники в терапията. В настоящия дисертационен труд се разширява теоретичното разбиране на техните становища.

4.4.3. Важността на задаването на въпроси

Тази нощ е изцяло изпъстрена с необичайни неща и различни, разнообразни обичаи. Явно създателите на Хагадата са разбирали добре психиката на детето, именно поради това са заложили интригуващи неща във вечерта Седер: въпросите „Ма Нищана“, специалната купа, дегустирането на Марор и Маца, накапването на виното, намиране на Афикомана и отварянето на вратата за пророк Илия. Тези дейности включват използване на всички сетива, имат за цел да събудят любопитството на детето, да го накарат да се чуди и да задава въпроси.

Равин Елиезер Бен Натан разширява указанието да се пита, когато тълкува защо не само синовете, но и всички трябва да рецитират "Ма Нищана". Странно е обаче, че като източник за причината, поради която всички трябва да го питат, той представя точно стиха от Изход, в който изрично се казва: „когато синът ти те попита“. Според автора се има предвид, че в тази нощ всеки човек трябва да бъде в позицията на задаващ въпроси; в позицията на сина, който не знае всичко; в позицията на търсецията, който се подготвя за приключението на живота си и е на ръба да започне пътешествие за откровение, отворен за нови идеи. В психодраматичен режим може да се предложи да се опитат за известно време да бъдат на мястото на сина; да преживеят това, което се прави около трапезата Седер, от неговата гледна точка, без информацията, която са събирали през целия си живот, и без защитите, с които са се обгърнали. Опитвайки се да влязат в преживяването като сина, да го почувстват, да задават въпроси от

негова гледна точка, от неговата позиция и гледна точка. В психодрамата това е ролята на двойника. Така могат да се проявят емпатичните способности на родителите.

4.4.4. Свързване с детето вътре в нас

Осмеляваме се да заявим, че тук е налице подсказка за друга психологическа възможност, която по-късните мислители казват по-ясно: дълбокото разбиране, че във всеки от нас се крие малко дете. Целта е да свържете със сладкото малко дете, което сте, невинно, все още не знаещо, преди трудностите на живота, преди раните и болката. Симпатичното дете в нас, заслужаващо прегръдка и любов... Онова дете, което не разбира защо се е случило това, и сега, когато се свързва със същността си, то проверява вкупом, старото и новото, каква е била целта на пътуването и каква е нашата съдба. Това е като психодраматичната сцена, в която извеждате на сцената различните страни в нас и водите диалог между тях. Освен това каним малкото дете в нас и му даваме глас, място и нова възможност да се разкрие и да повлияе на сегашния етап от живота ни.

4.4.5. Психодраматичната „загрявка“ в Хагадата

Съществува очакване за спонтанност от страна на всички участници, както и за автентично задаване на въпроси, според нуждите и способностите на всеки от тях. Организацията на външната среда чрез различен начин на сядане, използване на купата, масата, която е подредена по специфичен начин, действията, които са започнали – всичко това служи като загрявка за включване на участниците, без да са необходими излишни думи.

Въпреки това авторът на Хагада споменава разликата между членовете на групата. Той се позовава и на границите, които не се поставят лесно... Формулировката на въпросите в „Ма Ницана“ е изградена като загрявка в психодрамата; по планиран начин, така че

дори този, който досега не е бил подтикван да задава въпроси, да бъде стимулиран от въпросите, които ще докоснат нещо в него, чрез търсене, чудене и задаване на въпроси от негова страна. Ролята на въпросите е да развиват волята, да мотивират за действие и да загреват към индивидуалното.

5. Четиримата синове

Тора говори за четири сина:

Първият е мъдър

Вторият е нечестив

Третият е обикновен

И четвъртият, който не знае как да пита.

5.1. Значение на четиримата сина

Равин Зидкия, син на равин Абрахам Рофе (от 14-и век), се отнася към думата „синове“ по различен начин: „Те бяха наречени „синове“, което означава, че все още не знаят нищо, като млади момчета“ (Catznelbogen, 1998, стр. 48). Тоест: това са четири типа хора, за които Тората говори, които като малки деца все още не знаят нищо. Равин Зидкия иска да каже, че всеки човек в Хагадата е сравнен с дете, което е в началото на своето умствено развитие, всеки е призван да бъде за една нощ на това специално място, което му позволява да бъде нечестивия, мъдрия, обикновения или сина, който не знае как да пита. Връзката с детето в нас ни позволява да бъдем по-малко твърди, по-креативни и по-открити със себе си. Да проверим кога постъпваме като мъдър човек, кога като нечестив, кога реагираме като обикновен и кога не знаем да питаме.

5.2. Психодраматичното обръщане на ролите при „Четиримата сина“

Ако трябва да трансформираме думите на равин Зидкия в психодраматични термини, би било възможно да продължим идеята му и да предложим на участниците да преживеят смяна на ролите с всеки един от типове. Защото във всеки човек има различни части, които не винаги живеят заедно една с друга, чрез пълна интеграция. Имаме възможност да изследваме всяка една от нашите вътрешни части, да признаем всяка от тях, да видим каква роля има тя в сегашния ни живот. Отговорите, дадени от Хагада за всеки един от синовете, могат да се тълкуват като опит да се внуши ново наблюдение относно необходимостта, която имаме във всяка роля, в настоящия момент от живота ни. След това може би бихме могли да осъществим допълнителна работа върху промените в баланса между ролите или, ако използваме езика на Хагада, между мястото, което всеки от „синовете“ заема в нас.

Равин Шимон Бен Земах Дуран обяснява четиримата сина като четири различни типа хора по отношение на тяхната морална сила, докато се справят с дълбоки проблеми, сложни и противоречиви. Може би той иска да стоим с отворени очи пред себе си и да изследваме какво е подходящо за нас, по отношение на процесите, през които искаме да преминем; за да не прибързваме, да действаме импулсивно и въодушевено. Нека стъпваме бавно, бавно, да измерваме стъпките си, да проправяме правилния път в овощната градина на живота. Може би той иска да сме наясно с различните сили, които са на наша страна, така че да не бързаме да предлагаме да се отправим на дълбоко психическо пътешествие, преди да сме проучили точната възможност за адаптиране към специфичния облик и различния подход на всеки от нас.

5.3. Терапевтичната стойност на процеса

Това е пряка препратка към участниците в Седера, за да се признае терапевтичната стойност на процеса, през който те преминават заедно тази нощ. Да слушаме различните гласове, които съставят нашата индивидуалност, да ги признаваме и да ги научаваме. Масата Седер служи като безопасно място за тази цел, такова, в което е позволено да включим различните образи, които съставят нашето аз и да поддържа диалог между тях. В допълнение към подобно мислене, Дов Голдбъргър (2004) пише в своята Хагада: „Възможно е да видим четиримата сина като различни етапи от живота на човешкото същество. Бебето – не знае как да пита; Простичкият – дете в началото на своя път; Нечестивият – юношеска възраст; Мъдрият – зрял човек. Понякога и четирите съществуват в един човек: на различни възрасти, различни ситуации, вътрешни борби, въпроси, самоанализ и различни реакции. Отговорите и препратките към тях също трябва да са различни, според ситуацията и мястото” (с. 35)

Препратката е адаптирана, според ситуацията, времето и мястото, и се основава на специална формулировка в стиховете, описващи въпросите на синовете и техните отговори в Библията.

5.4. Какво символизируют четиримата сина?

И така, четиримата сина символизируют различни роли в нашия живот, те свидетелстват за нашето себевъзприятие и нашите взаимоотношения с другите. Много теоретици от различни школи разглеждат ролята като основна концепция в разбирането на личността и функционалните разстройства, като я превръщат в основна в своите терапевтични подходи. Много теоретици развиват ролевата теория, чрез вярата в метафората, че животът е театър и хората са актьори в него (Landy, 2001).

5.5. Три терапевтични подхода в ролевите игри

Лауб и Левин-Кеини (1992) пишат, че три терапевтични подхода са допринесли за възприемането на ролевите игри като приета терапевтична форма:

1) Психодрама – основният сред подходите; разработен от Морено, който се отнася до поведението по отношение на ролята.

2) Терапевтичният подход на Кели – терапия с фиксирана роля – изгражда алтернативна роля, която е в противоречие с характерната за пациента и му позволява да влезе в новата, чрез повторения.

3) Обръщане на поведението – разработено от Уолпе и Лазарус, от школата на бихейвиористите. Те посочват, че ролята има място и в гещалт терапията, при която терапевтът среща пациента с различните части на неговата личност, като го насърчава да ги изразява чрез игра. Те допълват още, че семейната терапия, с нейните различни клонове, се занимава с характеризирани и смяна на ролята.

Морено (1961) определя ролята като действителната и осезаема форма на егото.

Социолозите Мийд и Линтън ограничават ролевата теория само до областите на социологията, но психодраматичната ролева теория е много по-обширна: тя се отнася до всички измерения в живота. Тази теория е изградила модел, в който ролята започва да се формира още при раждането, преди да се формира дори езикът. Ето защо Морено твърди, че ролевата теория не се ограничава само до областта на социологията, а включва трите измерения:

Социални роли – изразяване на социалното измерение.

Психосоматични роли – изразяване на физиологичното измерение.

Психодраматични роли – изразяване психологическото измерение на егото.

6. „И ще извикам ...“

Този призив е повратната точка в Хагадата. Досега само слизахме и изведнъж една дума промени всичко, изкачването започва (Cagan, 2005, с. 72). Чух от едно семейство, че когато стигнат в Хагадата до думата „викам“, те наистина я изразяват чрез вик и не продължават, докато всеки – от най-малкия до най-възрастния – не я извика с всички сили.

В трактата „Мегила“ се разказва, че когато египтяните се давели в Червено море, а израилтяните пеели песента за преминаването му, ангелите също се присъединили към пеенето. Така че Бог веднага ги спрял, казвайки: „Моите творения се давят в морето, а вие пеете?“ (Бавли, Свитък 10, с. 72). Мъдреците от Талмуда разказват за разговора между Бог и неговите ангели. Негласно има и апел от нас, хората, да бъдем по-съпричастни към страданието на другия, дори ако няма друг начин да го избегнем, освен да умре. Дори да се изправим пред царството, което ни е поробило толкова жестоко, убило е бебетата ни и ни е измъчвало, от нас се очаква да намерим място в сърцата си за скръб и милост за това зло, което не може да бъде поправено по друг начин.

7. Всяко поколение...

„Във всяко поколение човек трябва да вижда себе си, сякаш е излязъл от Египет“

7.1. Еврейското „сякаш“ и психодраматичното „сякаш“

Прочитането на това изречение в Хагадата е причината за избор именно на връзката между обичаите на Пасха и психодраматичната терапия за тема на настоящия дисертационен

труд. Еврейското „сякаш“ и психодраматичното „сякаш“ се пресичат ярко и еднозначно. Разгледахме написаното в еврейските източници и проучихме как различните тълкуватели виждат значението на това задължение – да виждаме себе си, всеки един, сякаш сме излезли от Египет:

Равин Йом-Тов Ашбали: „това означава, че всеки един човек трябва да види и погледне на себе си, сякаш е роб в Египет, който е излязъл на свобода, както е писано: защото това е, което Бог направи с мен, когато дойдох от Египет. И вече бе тълкувано (когато отговаряше на злия син) „на мен, а не на него“ и повечето от тълкувателите твърдяха, че „на мен“ се отнася до всеки, който го казва сега“ (Catznelbogen, 1998, с. 151-152).

Равин Абудрахам: „това означава, че човек трябва да погледне себе си и да се види като роб, освободен от Египет. Това, което е написано: „И да помниш, че ти беше роб в Египет“ (Второзаконие, глава 16, стих 12) – сякаш си бил роб и си бил откупен. Това не е означавало „да покажеш“, а „да видиш себе си“ (Catznelbogen, 1998, с. 242).

7.2. Душевната дейност, която се изисква от участниците

Думите на равин Йом-Тов Ашбали и равин Абудрахам не са никак прости. Очаква се човек да се свърже с опит, случил се преди хиляди години, в чужда страна. Как може да се изпълни това? Тълкуването на три думи дава отговор: „нека погледне и види сам“. Това означава, че според равин Йом-Тов Ашбали и равин Абудрахам мисията започва чрез самоанализ, без украшения. Всеки от участниците трябва да изпълни душевна дейност, целяща да се свърже с емоционалното място на робството и освобождаването. Да изследва къде това преживяване на робство е познато в живота му, къде е поробен, от какво, както и от какво трябва да се освободи.

7.3. Тук и сега

Абудрахам споменава версията, която все още се появява в някои от сефардските хагади: „покажи себе си“. Тя не очаква човекът да преживее робството в себе си, а само му казва да се представи пред другите, подобно на този, който е излязъл от Египет. Може би въз основа на тази версия, сред някои от еврейските общности се е разпространил обичай да се маскират като идващи от Египет с пръти, колани и раници и да играят със семейството образи, напускащи набързо земята на робите по пътя си до Земята на Израел. Може би тази игра все още води от външния акт към вътрешния опит. Във всеки случай Абудрахам подчертава, че има грешка в основата на този обичай и трябва да се каже „вижте себе си“. Това подчертаване изисква повече душевна дейност във връзка с личния опит, който изисква от всеки да изследва себе си в текущия момент без „да бъде снизходителен“ към себе си. Както равин Йом-Тов Ашбали споменава: „Всеки, който казва сега“. Казва се сега и тук, следователно сега трябва да се разгледа състоянието на робство и състоянието на свобода.

Равин Шломо Карлибах задълбочава идеята за настоящата възможност, която е специална и уникална по време, място и човек, който е изправен пред нея сега:

„Всяко поколение трябва да вижда себе си така, сякаш е излязло от Египет. В нощта на Седер всъщност трябва да дойдете при Бог с цялата история на живота си, каквото и да ви се е случило. Защото Всемогъщият Бог поправя живота ви през тази нощ; освобождава ви от всичко, което ви е поробило в миналото“ (Живан, 2005, с. 81).

7.4. Психодраматичното „сякаш“ в различните теории

В книгата си Келерман (1996) прави препратка към психодраматичната концепция „сякаш“. Той пише, че дори и

понякога да не е развит, потенциалът за създаване на образи на психиката, е универсален по същество сред повечето хора.

В психодрамата се насърчава представянето на ежедневните мечти в действие с цел постигане на самореализиране и адаптация към външния свят. Цялата методология на психодрамата – използването на ролеви игри, помощни средства, сцена, упражнения за загряване, аксесоари и умишлено унищожаване на време и място – се основава на принципа „сякаш“ (Buchanan & Little, 1983).

В нощта на Седер сцената, актьорите и публиката са една постановка, в която „сякаш“ е от съществено значение за чертата, която Морено (1972) нарича драматична спонтанност: „Това е чертата, която придава новаторство и вълнение на чувствата, действията и словесно изразяване, което не е нищо друго освен връщане към преживяванията, които човек е преживял хиляди пъти... тази форма на спонтанност изглежда има практическо значение в разпределението на енергията и единството на собственото его“ (стр. 89).

Юнг отдава голямо значение на вътрешния свят на хората, на латентните и сложни модели на символични образи, които се появяват непрекъснато в сънищата на човек. Използването на образи в терапията на Юнг (1967) е най-добре представено от метода, който той нарича „активно въображение“, което може да расте извън съня, да изгражда картини между реалност и мечта или фантазия. Юнг говори за активното въображение като за процедура, позволяваща на пациента да действа в голям мащаб и независимо, докато стигне до края на анализа или дори след него. Келерман (1996) представя някои клинични изследователи, които проучват потенциала на образите в полза на приложението на първия метод на психотерапия. Тези подходи включват този на Десойл (1965) „В деня на сънуването“; подхода на Фретини и Вирек (1968)

„Драматичен сън“; Леунер (1978) „Ефективно, ръководено въображение“ и този на Шейх и Джордан (1983), които използват термина „терапевтичен сън“, за да опишат тези терапии. В техниката на различни образи, като например използването на сънища в психотерапията (Singer, 1974; Singer & Pope, 1978) и „ейдетичната“ психотерапия (Ashen, 1968; 1984) принципът на „сякаш“ се активира в техните терапевтични подходи.

По напълно различен начин психотерапията на Адлер (1963; Mosak, 1979) подтиква пациентите да опитват нови поведения и да играят „сякаш“. Бихевиористкият подход, по-директният, се основава на предположението, че докато пациентите са в състояние да реализират само ограничено количество контрол върху емоциите си, ако изобщо има такъв, все пак, ако могат да насочат мислите си към въображението си и да играят „сякаш“ се намират в желаното психическо състояние. В клиничните ролеви игри (Kipper, 1986), точно както в подхода, свързан с идеята за „симулация“ и терапията на фиксираната роля, според Кели (1955), това е предишно състояние, целящо да повтори конкретно поведение.

Психодрамата използва „сякаш“ в различни посоки, включително, споменатите по-горе. Основната роля на „сякаш“ в психодрамата е да помогне на героя да контролира събитията в живота, които са изпълнени с напрежение, косвено в защитения свят на привидностите. Участниците се насърчават да се освободят от представата си за реалността и временно да се оттеглят от външния свят.

Психодраматичното „сякаш“ не действа в реалния начин на живот, а само в полуистинска ситуация на играта: нарича се „реалност, която се обяснява“ или „излишна реалност“ (Moreno, 1966). Думата „излишък“ се отнася до опита, който остава в нас, докато външният свят е привлякъл вниманието ни. В тази област психическата реалност „става по-широка“ и „нематериалното,

невидимо измерение на живота на главния герой“ получава израз (Moreno & Moreno, 1969). Според Морено (1972): „това е световен сън, в който болезнените мисии в живота завършват с прост жест с ръка или усмивка. Сцени от живота, които продължават с дни, тук са ограничени до няколко момента“ (стр. 214).

Блатнер пише (1973) „ролята на излишната реалност остава недоразбрана в нашия живот. Виждането на човек, когато е част от света, е само екзистенциално; има единно ядро на надеждност, противодействащо на феномена на въображението, което се отнася до измеренията на мислите за себе си относно нашето познание; способността ни да виждаме от разстояние.... въображението символизира онова измерение на нашия живот, което се намира в излишната реалност. Ние сме крале, ние сме роби, ние сме отново деца, ние съществуваме десет години напред в бъдещето“ (стр. 124). Точно това е нещото, което трябва да направим в нощта на Седер.

Играта е начин за контролиране на стреса, за учене на адаптиране на социалното поведение и индиректно задоволяване на човешките нужди. Според Singer (1977 г.) заниманията с въображение и преструвки в играта са важна част от усвояването на широката употреба на думи, развитието на образните способности, способността за изчакване за дълъг период от време, емпатията и социалните правила сред децата.

Обръща се специално внимание на ролевите игри, тъй като те са ефикасни, помагайки на хората да направят разлика между фантазия и реалност, между себе си и другите. По този начин ролевите игри могат да допринесат за формирането на единно и последователно себеусещане. Пиаже (1951) описва началото на символизма, включен в детската игра, когато напредва от имитация, през отхвърлени модели за имитация, стигайки до вътрешното психическо представяне.

Тези мнения са паралелни на теориите на социалната психология, като тези на Уилям Джеймс, Кули и Мийд, които описват развитието на личността в условията на социално взаимодействие. Гледайки начина, по който другите ме виждат, аз виждам себе си като в огледало, и изграждам представа за себе си. Чрез социално взаимодействие, ролеви игри и обръщане на ролите, се научавам да имитирам реакции и се превръщам в себе си (това съм „аз“). Същевременно аз съществувам като отделна единица (това е „аз“), която инициира нови и спонтанни реакции, представлява субективната, лична част от моето аз. По този начин ролевите игри се превръщат в път, по който постоянно се поемат нови роли – ключова способност в развитието на личността. (Blatner & Blatner, 1988).

От гледна точка на теорията на социалните изследвания (Bandura, 1971) действието на ролевите игри е малко по-различно. Хората придобиват нови репертоари на поведение и променят реакцията на своето общество, докато наблюдават моделите: родителите или други важни възрастни помагат на индивида да се чувства добре със себе си.

Чрез психоаналитичната перспектива Джейкъбсън (1964) описва как увлечението „сякаш“ и игрите на „преструвка“ помагат на малкото дете да развие самочувствие във връзката си с външния свят, да разграничи вътрешното от външното.

Голдбъргър ни връща към силата на действието; към необходимостта всяка идея да бъде обвързана с действие в тази вечер и като цяло. Юдаизмът изисква практически израз на духовните теми. Искането да почувстваме „сякаш“ се основава на заповедите, които изпълняваме през цялата нощ на Седер. В психодрамата говорим за магически моменти, в които нещата се случват внезапно. В стаята има реалност, която е по-силна от всяка друга извън нея. „Сякаш“ на Седер нощта се случва по аналогичен

начин. Всички малки действия и детайли се обединяват, като без да знаем кога и как, преминаваме към новата реалност, която е не просто съвкупност от всички детайли, а реалността на освобождението, чрез излизане от всичко, което ни е оковавало до този момент.

Глава IV на дисертацията е озаглавена „Дискусия и изводи“. Тя се съсредоточава върху следните ключови пунктове:

1. Терапевтичен ефект от напътствията на Пасха

Прочитът на източниците води до заключението, че практическите възгледи като цяло, включително тези от нощта Седер, в частност (допълнени и с други елементи), са осезаеми символи, целящи духовно и психическо развитие. Ако пренебрегнем факта, че психодрамата в сегашната си форма е родена едва преди 100 години; бихме могли да предположим, че нейните принципи са били изложени пред редактора на Хагада. „Сякаш“, „излишна реалност“, „спонтанност“ и др. психодраматични концепции са в основата на начина, по който се подхожда към нощта Седер и нейните повели. В допълнение компонентите на психодраматичната среща – сцената, ръководството, групата и представленията – се превръщат в това, което се случва в семейния кръг през тази нощ. В този смисъл теоретичният паралелизъм между еврейските възприятия, придаващи изключително значение на извършването на действителното възприятие, както и мисълта за психодраматичната терапия, е съществуващ и доказан паралелизъм.

2. Непосредствени резултати от изследването

Цялостният преглед доказва, че Пасха не е исторически празник, а е празникът на свободата – свободата тук и сега, а не само тази на предците. И Изходът от Египет е символът за това. Ето защо Тората изисква хората да се виждат като излезли от Египет.

Способността да се види как напуска Египет, среща човек с неговото вътрешно място в живота днес, на излизане от робството към свободата.

Следователно, в Пасхата цялата нощ на Седер трябва да се направи тук и сега, в контекста на събитие, случило се преди около 3500 години. Нощта на Седер е свързана с делата: „и ще се отнасяш към детето си“. Хагадата се чете на семейния форум, в него се случва „И синът ви щеше да попита ...“ – децата трябва да попитат „Ма Ницана“ – какво се е променило, а родителите и другите участници трябва да им отговорят . Както Келерман (1996) представя в книгата си, действайки „сякаш“, това ни позволява да открием себе си. Но този път на сравнително безопасно място. „Сякаш“ позволява да ги докоснеш, а „да видиш себе си“ ги събужда от подсъзнанието. В различни интерпретации (Zivan 2005, Kagan 2005), описващи процеса на изгаряне на Хамец, репрезентиращ унищожаването на вътрешния ни Хамец (този в нашите сърца), се срещат подобни твърдения.

IV. Приноси на дисертационното изследване.

1. Оригинална авторска трактовка на изследвания проблем в културен и религиозен аспект.

Резултатите от изследването са новаторски в културен и религиозен аспект. В продължение на много години е имало (и все още има) силна опозиция в ултраортодоксалния (Charedi) сектор и неговите лидери, както и сред част от религиозния сектор и неговите лидери, срещу психологическата терапия и психологическите концепции. Схващането беше и все още е, че те са в противоречие и по същество обиждат принципите на религията. Религията е висшата ценност и трябва да внимаваме с идеите за човешката душа, които не са в съответствие с ценностите на религията. В това изследване представям доказателство, че

лидерите на еврейската религия в течение на поколенията виждат в обичаите и спазването на Тора ценност на емоционалното благополучие. И в повечето от цитатите има изненадващо съответствие между психологическите и психодраматичните концепции от миналия век и концепциите, които еврейските мъдреци са използвали през вековете.

2. Изнамиране на връзка между религиозния свят, от една страна, и психологическия и психодраматичния свят, от друга.

Разработката създава научнообоснована идейна връзка, която има практическо значение за религиозното възприемане на света, както и възможността за реална връзка между религиозния свят и психологическия и психодраматичния свят. За мен това дисертационно послание е нещо като психологическа „блага вест“ за света изобщо и в частност за еврейския свят, основаваща се едновременно на вяра и знание.

3. Принос спрямо ангажиментите на широк кръг от потребители, участващи в ритуализирането на преданието.

Приносът на това изследване би могъл да засегне големи групи от населението на няколко нива. Основните клиенти на изследователския продукт биха могли да бъдат преди всичко родители и баби и дядовци. Родителите в еврейския народ обикновено са лидери и модератори на Седер нощта.

4. Реактуализиране на връзката с подрастващите поколения.

През последните години се наблюдава труден феномен на деца в тийнейджърска възраст, които се отдалечават от начина на живот на своите религиозни и ултра-ортодоксални родители. Тийнейджърите смятат, че възрастните не ги разбират и говорят на

различен език, в сравнение с техния. В моето изследване е прокарана линия на способност за свързване на ценностите с по-младото поколение по нов и различен начин. Мотивът ми е да се поддържа традицията в нов контекст, с акцент върху чувствата и вътрешния свят, като в същото време се дава място за различията в семейството.

5. Публикуване на монография върху тематиката на изследването.

По-широката запознатост с моето изследване би могла да подпомогне подобряването на всички видове приготовления за тази свята празнична вечер сред обществеността, а също и да даде на родителите инструменти как да използват Седер вечерта за диалог между поколенията и подпомагане на семейната динамика, създавайки по-близки и по-дълбоки взаимоотношения между участниците в Седера. Това би се случило, ако настоящият академичен текст бъде издаден като книга.

6. Включване на автора в бъдещи научни и религиозни мероприятия и водене на обучения за напреднали.

Постиженията на дисертацията могат да се поставят на вниманието също и на специализирани научни и религиозни форуми, като допълнителни проучвания, насочени към съответната целева група, за да се свърже опитът с информираността, традицията с добавената психологическа стойност, издигайки по този начин преживяването на семейния кръг по време на Пасха на съвсем ново ниво. При всички случаи планирам активно да запознавам различните групи от населението и религиозните лидери, включително ултраортодоксалните, с резултатите на това изследване и неговото практическо изразяване. Заключениеята от изследването, разбира се, могат да формират основа за разширяване на съществуващите изследвания и за по-нататъшни проучвания в

рамките на обичаите на юдаизма и другите празници, които се практикуват според традицията.

7. Изследването създава мост между различни култури и нации в контекста на психологическото и психодраматично тълкуване на религиозната обредност.

Възможно е други вярващи хора от различни култури и нации да се заинтересуват от резултатите на това изследване. Авторът възнамерява да се свърже с изследователи на психодрамата от различни религии и култури, за да провери дали неговият труд би могъл да допринесе за тяхната работа, да помогне за създаването на мост между психодрамата и различните религии.

V. Публикации във връзка с темата на дисертацията.

1. Miller, M. The therapeutic value of ritual actions in Judaism. – E-journal of VFU, section “Psychology and Social Activities”. # 19, 2023. ISSN 1313-7514. – [https://ejournal.vfu.bg/pdfs/Malki%20Miller,%20The%20therapeutic%20value%20of%20ritual%20actions%20in%20Judaism.%20docx%20\(VFU\).pdf](https://ejournal.vfu.bg/pdfs/Malki%20Miller,%20The%20therapeutic%20value%20of%20ritual%20actions%20in%20Judaism.%20docx%20(VFU).pdf)

2. Miller, M. In each and every generation, one must see himself as if he himself left Egypt. – Collection of the Jubilee International Scientific Conference of the "Psychology" Department at Varna Free university "Chernorizets Hrabar", 2021. ISSN 1314–0507

3. Miller, M. About four sons. – Collection of the Jubilee International Scientific Conference of the "Psychology" Department at Varna Free university "Chernorizets Hrabar", 2021. ISSN 1314–0507

4. Miller, M. The psychodrama of Jacob – Hebrew Psychology, internet site for psychology, 2019

5. Miller, M. The uniqueness of therapeutic work with ultra-orthodox population. – Collection of international conference for psychodrama therapists, the Academic College for society and arts, June 2019